

ศึกษาวิเคราะห์วิธีกวนข้าวทิพย์ของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย THE ANALYSIS OF THE KGAWTIPIS STIRRING CEREMONY OF BUDDHIST IN THAI SOCIETY

พระสุนทรกิจโกศล (เสวย จันทรัตน์)* พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร** แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม***

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ 1) เพื่อศึกษาพิธีกรรมการกวนข้าวทิพย์ในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมการกวนข้าวทิพย์ในสังคมไทย 3) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการกวนข้าวทิพย์ของพุทธศาสนิกชน ในสังคมไทยที่บูรณาการด้วยการกวนข้าวทิพย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

จากการศึกษา พบว่า การกวนข้าวทิพย์มีร่องรอยปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอาหารที่ไม่มีเนื้อสัตว์เจือปนมีกรรมวิธีการในการหุง มีส่วนผสมมีน้ำมันเป็นหลักเป็นอาหารที่นิยมรับประทานกันในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าได้เสวยอาหารที่เรียกว่าข้าวมธุปายาส หรือข้าวทิพย์ที่สมัยปัจจุบันทำให้พระองค์ได้ตรัสรู้ ดังนั้นสมัยปัจจุบันนี้เมื่อจะทำพิธีกวนข้าวทิพย์จึงต้องอ้างอิงเรื่องนางสุชาดาเป็นเจ้าตำหรับคนแรกที่ได้นำข้าวทิพย์ไปถวายพระมหาบุรุษ มีหลักฐานปรากฏชัดในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ทรงให้มีพระราชพิธีกวนข้าวทิพย์ในพระราชวัง โดยมีพระน้องนางเธอ พระเจ้าลูกเธอเป็นสาวพรหมจารีในการกวน

ประเพณีกวนข้าวทิพย์จะสำเร็จได้ต้องอาศัยความศรัทธาความเชื่อที่ยังมีอยู่ของประชาชนทั่วไป และผู้นำในชุมชนที่จะร่วมมือกันอนุรักษ์ประเพณีนี้ไว้ เพราะต้องใช้ความร่วมมือร่วมใจของประชาชนจำนวนมาก ในการเตรียมการ การจัดหาอุปกรณ์ในการกวน แรงงานในการกวน และการเตรียมการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงินที่ใช้ในการจัดซื้อจัดหาสิ่งของต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุผลข้างต้นในปัจจุบันบางวัด บางท้องถิ่นจึงเลิกประเพณีกวนข้าวทิพย์นี้ไป เพราะขาดความพร้อมในเรื่องต่างๆ จากคติศรัทธาความเชื่อของชาวพุทธในประเทศไทยได้ขนานนาม “ข้าวมธุปายาส” ว่าเป็น “ข้าวกระยาทิพย์” หรือ “ข้าวทิพย์”

* หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

*** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สังคมคือกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ด้วยกันในบริเวณใดบริเวณหนึ่ง มีความรู้สึกร่วมกันในการถ่ายทอด ประเพณี วัฒนธรรม ความคิด และความเชื่อในสังคมในงานวันวิสาขบูชา ฦมณฑลพิธีท้องสนามหลวงเป็นประจำทุกปี แต่ละภาคส่วน มีส่วนร่วมในการจัดเตรียมงานพิธี และประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ความรู้ให้แก่สาธารณะชน พร้อมทั้งประสานงานกับหน่วยงาน ประชาชน กลุ่มองค์กรต่างๆ เป็นการสร้างเครือข่ายความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อให้บรรลุนโยบายของรัฐ เป็นการสนับสนุน สืบสานงานพิธีการกวนข้าวทิพย์ ในวันวิสาขบูชา ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง

คำสำคัญ : วิธีกวนข้าวทิพย์, พุทธศาสนิกชน, สังคมไทย.

ABSTRACT

This dissertation entitled ‘An Analytical Study of the Buddhists’ Kuankhawtip Ceremony in Thai Society’ has three objectives: 1) to study Kuankhawtip ceremony in Buddhism, 2) to study model of Kuankhawtip ceremony in Thai society and 3) to analyze the model of Buddhists’ Kuankhawtip ceremony integrated with Buddhism in Thai society. This is a documentary research.

In the study, it was found that there appeared such ceremony of Kuankhawtip in which there was no any meat being a part of its ingredient in Tipiṇṇaka. In cooking, the main part is basically mixed with milk. It is said that this sort of food became favourite one and in the Buddha’s time, He ate this food and was called Madhupāyāsa or called Khawtip in the present time and brought Him such enlightenment. Therefore, when it comes to Kuankhawtip ceremony, the story of Sujātā is always quoted as the first pioneer who offered Khawtip to the Mahāpurisa. In this matter, the ample evidence of the mentioned ceremony was found in the reign of King Rāma, the fifth who allowed such Kuankhawtip ceremony in the palace wherein his sister and daughter acted as virgin girls.

As far as the Kuankhawtip ceremony is concerned, its completeness is actualized through general people’s sets of faith and belief including community’s leaders whose real intentions are to preserve this tradition cooperatively because the aforesaid ceremony needs great deals of hands and minds in preparation, providing tools for cooking, workers and arrangement are also required including money for purchasing various staffs. By virtue of the above reasons, in the present, this ceremony was completely abandoned by some temples in some regions due

to lack of the required readiness. However, Madhupāyāsa was named 'Khawkrayātip' or 'Khawtip' by Thais' Buddhist faith and belief.

In Thai society, it means groups of people who live together in some areas, cooperatively willing to pass the mentioned tradition, culture, thoughts and belief to generations of society then in every Vesak ceremony they come to Sanam Luang where Kuankhawtip is held every year; each sector voluntarily takes part in the preparation of such ceremony and then propagate it to public so as to provide general people with proper knowledge on it; they also build public relationship with many organizations, people and various official departments. Consequently, the intra-link of support is made leading to the successfulness of government policy and this serves as a supportive factor in sustaining Kuankhawtip ceremony in the day of Vesak organized at Sanam Luang.

Keywords : The way to stir Khawtip, Buddhists, Thai social.

1. บทนำ

การกวนข้าวทิพย์เป็นกิจกรรมทางพุทธศาสนา ที่ถูกจัดขึ้นในช่วงวันขึ้น 15 เดือน 10 ทุกปี โดยเฉพาะที่ภาคกลางที่ยังคงสืบสานพิธีกรรมนี้จนถึงปัจจุบัน ซึ่งกิจกรรมการกวนข้าวทิพย์สืบต่อจนถือว่าเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญโดยเฉพาะในอดีตปรากฏในสังคมไทยสมัยสุโขทัย อยุธยาและตอนต้นในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ยังถือว่าเป็นพิธีกรรมหลวง จนคลี่คลายมาถึงปัจจุบันมาเป็นพิธีกรรมราษฎร์ในปัจจุบัน กิจกรรมกวนข้าวทิพย์มีความเชื่อมโยงกับพุทธประวัติช่วงสำคัญก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้เป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ทรงทรมานพระองค์เห็นว่าไม่ทรงบรรลุนิพพาน ในที่สุดพระองค์ทรงมาเสวยพระกระยาหาร พระกระยาหารครั้งแรกที่พระองค์ได้ทรงเสวยคือ ข้าวจากนางสุชาดา ซึ่งพระนางจะนำข้าวมธุปายาสมาบางสรวงเทวดาและถวายข้าวมธุปายาสแก่พระองค์ พระองค์ได้ทรงเสวยข้าวมธุปายาสและบำเพ็ญสมณธรรมได้สำเร็จเป็นองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า

คติการให้ความสำคัญของอดีตของพระพุทธเจ้าจะในพระพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏในคัมภีร์สัมภารวีกา สัมปิณฑิตมทานิทาน เป็นต้น อดีตพระพุทธเจ้าเหล่านั้นจะมีช่วงสำคัญของการเป็นพุทธภาวะ คือ พระชาติของพระองค์ที่เป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ การออกบวช การรับข้าวมธุปายาส การผจญมาร การตรัสรู้ อัครสาวก เป็นต้น ต่อมาคติการให้ความสำคัญแก่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเหตุการณ์สำคัญก่อนพระองค์จะตรัสรู้ คือการเสวยข้าวมธุปายาสจากพระนางสุชาดา

ข้าวของนางสุชาดาถูกถือว่าเป็นการถวายทานที่ได้บุญที่มีผลยอดเยี่ยมในฐานะเป็นข้าวที่เลิศรสหาได้ยากยิ่งเพราะต้องการผ่านพิธีกรรมที่มีความสลับซับซ้อน เป็นการกระทำที่มาจากจิตใจ

บริสุทธิ์และเห็นว่าเป็นพระกระยาหารถวายพระพุทธเจ้า การให้ความสำคัญดังกล่าวพิธีกรรมได้ดำเนินสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุดรธานี, 2551)

การกวนข้าวทิพย์ (ข้าวมธุปายาส) เป็นพิธีกรรมที่สืบทอดจากประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาดังกล่าวที่สะท้อนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและสะท้อนหลักธรรมที่เกิดจากกิจกรรมของชุมชน ได้แก่ ความสามัคคีระหว่างคนในชุมชน การปลุกฝังทางวัฒนธรรมนอกจากนี้ชาวพระยาสารทที่มีเลิศจรยังได้ถูกพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนเพื่อเป็นสินค้าของระลึกด้วยในโอกาสที่ไทยจะเข้าไปส่วนหนึ่งของประชาคมอาเซียน (ปิยะวัน เพชรหมี่, 2556)

ในมิติพิธีกรรมข้าวการกวนข้าวทิพย์เป็นพิธีกรรมสังเคราะห์ระหว่างพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ในด้านทางพระพุทธศาสนาพิธีกรรมถือว่าเป็นกรรมพิธีกรรมที่เป็นการนำคนเข้าสู่พระพุทธศาสนาเหมือนเปลือกที่ห่อหุ้มแก่นหรือหลักธรรม พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวว่าพิธีกรรมมีประโยชน์หลายอย่าง พิธีกรรมแปลว่า การกระทำที่เป็นพิธี คือ เป็นวิธีที่จะทำให้สำเร็จผลที่ต้องการหรือการกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อให้สำเร็จผลที่ต้องการ หรือนำไปสู่ผลที่ต้องการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ.ปยุตฺโต), 2551) ในความหมายของพิธีกรรมทางวัฒนธรรมศึกษาถือว่ากิจกรรมการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม คือ การให้ความหมายของมนุษย์ต่อธรรมชาติแล้วจะปรากฏเป็นพิธีกรรม ในแง่นี้มนุษย์ไม่สามารถแยกออกจากพิธีกรรมได้ เช่นเดียวกับในมิติทางพระพุทธศาสนาพิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมมนุษย์ที่เป็นวินัยและเป็นฐานการเข้าถึงการหลุดพ้น

ในมิติด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา กระบวนการกวนข้าวทิพย์เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาและมิติทางกิจกรรมทางที่เกิดขึ้นในประกอบพิธีกรรมกวนข้าวทิพย์ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ได้หลายวัตถุประสงค์ในปัจจุบัน สะท้อนโครงสร้างที่เป็นรูปแบบและกระบวนการ ตลอดจนน่าจะสะท้อนหลักธรรมบางธรรมบางประการทางพระพุทธศาสนาที่คำจูงให้พิธีกรรมดังกล่าวคงอยู่ จึงเป็นที่มาของการศึกษาเรื่องนี้ และประเพณีกวนข้าวทิพย์ หรือข้าวมธุปายาส เป็นวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่ควรแก่การอนุรักษ์ สืบสาน และสืบทอด ให้คงอยู่ตลอดไป นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความรักความสามัคคีให้เกิดขึ้นในกลุ่มคนที่ได้ร่วม กันทำบุญ และสืบทอดพระพุทธศาสนาให้เข้มแข็ง เนื่องจากปัจจุบันประเพณีกวนข้าวทิพย์กำลังจะหายไปจากสังคมไทยนั้นหมายถึงวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นและการสืบสาน และสืบทอด กำลังจะหายไปสังคมไทยด้วย

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9) ได้กล่าวว่า ประเพณีกวนข้าวทิพย์ เป็นประเพณีที่สร้างความสามัคคีในกลุ่มชนในอันที่จะร่วมกันนำเอาวิสดุชาว ของต่าง ๆ มาร่วมทำบุญ เมื่อเสร็จและถวายเป็นพุทธบูชาที่แบ่งปันกันไปรับประทานเพื่อความ ประเพณีกวนข้าวทิพย์ เป็นพระราชพิธีที่กระทำกันในเดือน 10 ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานี และได้รับการฟื้นฟูครั้งใหญ่ ในสมัยรัชกาลที่ 1 และมาละเว้นเลิกรา ไปในสมัยรัชกาล ที่ 2 และรัชกาลที่ 3 แล้วมาได้รับการฟื้นฟู อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา แต่ในปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่จะจัดกัน

ในเดือน 12 บางแห่งก็เดือนหนึ่ง ซึ่งคงจะถือเอาระยะที่ข้าวกล้า ในท้องนามีรวงข้าวเป็นน้ามน ของแต่ละปี และชาวบ้านก็มีความพร้อมเพรียงกัน (พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9, 2533) พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า พิธีกวนข้าวทิพย์ได้ยึดถือปฏิบัติเป็นประเพณีสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในหมู่ของชาวพุทธทั่วไป เพื่อระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเหตุการณ์ที่นางสุชาดาได้กวนข้าวทิพย์ในวันขึ้น 14 ค่ำ แล้วนำไปถวายพระพุทธเจ้าก่อนที่จะตรัสรู้ 1 วัน โดยถือว่ามีผลานิสงส์มาก ด้วยเหตุนี้ชาวพุทธจึงพร้อมใจกันกวนข้าวทิพย์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เทิดทูนพระเกียรติคุณด้วยความกตัญญูถวายเป็นพุทธบูชาชาวพุทธมรณูบายาสนี้เชื่อกันว่า เมื่อทำครบถ้วนตามพิธีแล้ว จะเป็นสิริมงคลแก่ผู้ทำและผู้บริโภค สมควรจะเช่นสรวงเทพารักษ์ ผู้ที่ได้บริโภคข้าวทิพย์แล้ว จะประสบโชคลาภต่างๆ นานา ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บภัยพิบัติ ประสบสิ่งที่เป็นมงคล (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2554)

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าว พิธีกรรมทางศาสนาที่แท้จริงฉบับสมบูรณ์ ข้าวมรณูบายาส (ข้าวสุกหุงด้วยนมโคจืดด้วยน้ำผึ้ง) ก่อนพุทธกาล เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะราชกุมาร ได้เสด็จออกทรงผนวช ได้เสวยข้าวทิพย์ของนางสาวสุชาดา บุตรีมหาเศรษฐีแห่งบ้านเสนานิคม ก่อนแต่งงานได้ไปพบกับเทวดาที่ต้นไทรว่า ขอให้ได้แต่งงานกับชายที่มีสกุลและฐานะเสมอกัน และได้บุตรคนแรกเป็นชายต่อมานางก็สมปรารถนา จึงได้จัดแจงรีดน้ามนจากแม่โค การรีดนมจากแม่โควันนั้นรีดง่ายเกินคาด แม้ว่าลูกโคไม่ได้กินนมในวันนั้น เมื่อนำภาชนะเข้าไปรอง กลับมีน้ามนไหลออกมาเอง นางสุชาดาจึงจัดแจงปรุงข้าวมรณูบายาสไปแกงบนที่ต้นไทร นางสุชาดาได้พบพระมหาบุรุษคิดว่าเป็นเทวดา จึงทำพิธีแกงบวงสรวงภัตตาหารมื้อแรกที่พระองค์เสวยข้าวมรณูบายาส (ข้าวทิพย์) แล้วตรัสรู้ (พุทธทาสภิกขุ, 2549)

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐสุริยวงศ์ ประวัติตามศิลาจารึก วัดพระเชตุพนฯ กล่าวถึงชาวรามัญหุงข้าวทิพย์บูชาเทวดาผู้มีฤทธิ์เดช 5 องค์ แต่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไม่ได้กล่าวถึงการกวนข้าวทิพย์เอาไว้ มีแต่การหุงข้าวมรณูบายาส เมื่อตกมาเป็นพิธีไทยแล้วก็มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้เหมาะสมแก่กาลเทศะรสนิยมคน ไทยข้าวทิพย์นี้ เนื่องมาจากข้าวมรณูบายาสของพราหมณ์หุงรับประทานกันไม่มีกำหนดแน่นอน เช่น นางสุชาดาหุงไปถวายพระพุทธเจ้าในวันวิสาขะ เดือน 6 แม้ในอรรถกถาธรรมบทก็กล่าวถึงข้าวมรณูบายาสไว้หลายเรื่อง เช่น มิคเรเศรษฐี พ่อสามีของนางวิสาขา บริโภคข้าวมรณูบายาสอันมีน้ำน้อย และในมัลลัตถกปิณีได้กล่าวถึงเศรษฐีขึ้นเณียวหุงข้าวมรณูบายาสบริโภคเองก็ไม่ได้ระบุไว้ชัดเจนว่าหุงรับประทานเมื่อไหร่ แต่ข้าวมรณูบายาสของพราหมณ์ก็ไม่มีสิ่งของที่ใช้ในการกวนมากมายเหมือนข้าวทิพย์ของบ้านเรา ข้าวทิพย์เรากลือกันว่าเป็นอาหารที่มีรสอร่อยคล้ายของทิพย์ (เทวดา) เมื่อกวนเสร็จแล้วก็แจกจ่ายกันบริโภคเพื่อระงับโรคภัยไข้เจ็บในร่างกายเพราะก่อนรักษาและนำทิพย์โอสขามาเจือลงในสิ่งของที่จะกวน กับอาราธนาพระสงฆ์ให้ตั้งเมตตาจิตเจริญพระพุทธานต์ เพื่อให้เกิดสิริสวัสดิมงคลแก่ผู้รับประทานข้าวทิพย์ จึงถือกันว่าการศักดิ์สิทธิ์ด้วยอำนาจพระปริตรและเทวานุภาพ (เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐสุริยวงศ์, 2513)

ปิยะวัน เพชรหมี่ กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาขนมกระยาสารทสินค้าของฝากของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนนางัว อำเภอมือง จังหวัดเพชรบูรณ์เพื่อรองรับสู่ประชาคมอาเซียน”ว่า การปรับตัวของผลิตภัณฑ์กระยาสารทในเชิงวัฒนธรรมสู่สินค้าเชิงตลาด มีความจะเป็นที่จะต้องตระหนักและปรับปรุงให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคไม่ว่าจะเป็นด้านรูปลักษณะของผลิตภัณฑ์ความสวยงามของสินค้า ความสะอาด ความแข็งแรงของตราสินค้า รวมทั้งการรับรองคุณภาพหรือเครื่องหมายการมีมาตรฐานของสินค้า ซึ่งหมายถึง การปรับตัวในระบบการผลิตที่จะต้องนาบทบาททางวิชาการเข้ามาใช้มากขึ้น (ปิยะวัน เพชรหมี่, 2529)

กุลวดี โรจน์ไพศาลกิจ กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนามาตรฐานความสะอาดและบรรจุภัณฑ์“ขนมกระยาสารท” กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์ บ้านวังควาย จังหวัดฉะเชิงเทรา” ว่าภายหลังการพัฒนา กลุ่มผู้ผลิตมีความรู้เกี่ยวกับสุขลักษณะที่ดีในการประกอบอาหารสูงขึ้นกว่าก่อนการพัฒนา กลุ่มผู้ผลิตให้ความร่วมมือในการพัฒนากระบวนการผลิตขนมกระยาสารท ให้เป็นไปตามมาตรฐานความสะอาด และสุขลักษณะที่ดีในการประกอบอาหาร รูปแบบบรรจุภัณฑ์ของขนมกระยาสารทได้รับการพัฒนาให้มีตราสัญลักษณ์ที่มีความสวยงามและใช้วัสดุที่มีความปลอดภัยต่อผู้บริโภค (กุลวดี โรจน์ไพศาลกิจ, 2523)

สุมาลัย กาลวิบูลย์ (2528) กล่าวไว้ในงานวิจัย เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบประเพณีสารทเดือนสิบกับแนวคิดเรื่องกรรมและการอุทิศส่วนกุศลในพุทธศาสนานิกายเถรวาท”ว่าประเพณี สารทเป็นประเพณีที่คนไทยทั่วทุกภาคให้ความสำคัญในฐานะที่เป็นวันทำบุญในช่วงกลางเดือนสิบ มีเป้าหมายเพื่อทำบุญให้แก่ผู้ล่วงลับทั้งที่เป็นญาติและมีโชญาติชาวภาคใต้เรียกประเพณีนี้ว่าประเพณีบุญเดือนสิบ หรือเรียกตามทางราชการว่า สารท เดือนสิบ เชื่อว่าอาจจะมาจากพิธีศราทประจำปีของศาสนาพราหมณ์ฮินดู ที่เรียกประเพณีปีตรบักซ์ หรือโซลาศราท เนื่องจากมีความสอดคล้องอยู่หลายด้าน เป็นต้นว่าการนิยามความหมายของสารทและ เปรต ที่มาประกอบพิธีในช่วงเวลาเดียวกันของทุกปีขั้นตอนการประกอบพิธีที่ใกล้เคียงกันอีกทั้งใช้เครื่องอุทิศในเชิงสัญลักษณ์เช่นเดียวกัน ซึ่งเมื่อพิจารณาจากมุมมองของพุทธศาสนาแล้วถือว่าประเพณีสารทเดือนสิบ เป็นประเพณีที่มุ่งเน้นในคำสอนเรื่องกรรมและการอุทิศส่วนกุศล

เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยได้เล็งถึงความสำคัญนั้นจึงทำการวิจัย สาเหตุปัญหา เพื่อการอนุรักษ์ประเพณีกวนข้าวทิพย์ หรือข้าวมธุปายาส เป็นวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่ควรแก่การอนุรักษ์ สืบสาน และสืบทอดให้คงอยู่ตลอดไป และมีความสนใจพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาทเฉพาะในกิจกรรมการกวนข้าวทิพย์ในสังคมไทย ซึ่งจะสะท้อนความหมายพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนาในภาพกว้าง ในขณะเดียวกัน พิธีกรรมกวนข้าวทิพย์ที่คงดำรงอยู่ในปัจจุบันได้จะสะท้อนหลักธรรมบางประการทางพุทธศาสนาที่ค้ำจุนให้พิธีกรรมดังกล่าวคงอยู่ จึงเป็นที่มาของการศึกษาเรื่องนี้

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อศึกษาพิธีกรรมการกวนข้าวทิพย์ในพระพุทธศาสนา
- 1.2.2 เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมการกวนข้าวทิพย์ในสังคมไทย
- 1.2.3 เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการกวนข้าวทิพย์ของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยที่บูรณาการด้วยการกวนข้าวทิพย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

3. ขอบเขตการวิจัย

1) ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหาที่เชื่อมโยงกับการตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย 3 ข้อคือ 1) เนื้อหา พิธีกรรม ความหมาย องค์ประกอบ ความเป็นมา หน้าที่และความสำคัญของพิธีกรรม 2) เนื้อหา หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการกวนข้าวทิพย์ และ 3) เนื้อหา วิเคราะห์ รูปแบบ การกวนข้าวทิพย์ของพุทธศาสนิกชน ในสังคมไทยที่บูรณาการด้วยการกวนข้าวทิพย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

2) ขอบเขตด้านเอกสาร เอกสารหลักในศึกษาคือพระไตรปิฎก อรรถกถาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและพิธีกรรมกวนข้าวทิพย์

3) ขอบเขตด้านข้อมูลการสัมภาษณ์ ข้อมูลผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย

พระสงฆ์ ซึ่งเป็นพระสังฆาธิการหรือเจ้าอาวาสผู้มีความรู้ ความเข้าใจในการพิธีกรรมการกวนข้าว จำนวนพระสงฆ์ ที่ได้สัมภาษณ์ 6 รูป

1. พระธรรมกิตติเมธี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร
2. พระราชปรีดีทักวี่, ศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย
3. พระราชปรีดีธัมมณี, ผศ.,ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

4. พระสุนทรกิจจาภิรักษ์ วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

5. พระปัญญาวิมลมนี วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

6. พระครูอรุณธรรมรังษี วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

ผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน

1. พลโทถนอมศักดิ์ รอดสว่าง
2. นายประสิทธิ์ ชมสมุทร ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรม
3. นางสมศรี โพธิ์สูง ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรม

กลุ่มรายชื่อประชาชนที่ได้สัมภาษณ์ 5 ท่าน

1. นายศิริเวช รัตนเทพสถิต
2. นายสมเกียรติ เลิศกาญจนภรณ์

3. นายฉัตรชัย ทองสวัสดิ์
4. นางสุนีย์ สุขเสรี
5. นางวิภาศิริ มะกระสาร

4. วิธีดำเนินการการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีขั้นตอนการวิจัยต่อไปนี้

1. **รวบรวมเอกสารปฐมภูมิ (Primary Source)** ได้แก่พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539

2. **รวบรวมเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Source)** ได้แก่บรรณานุกรม ปกรณวิเสส ตำรา หนังสือ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

3. **สัมภาษณ์เชิงลึก (In depth interview)** บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการกวนข้าวทิพย์กลุ่มพระสงฆ์ จำนวน 7 รูป กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ 4 ท่าน กลุ่มประชาชนที่ได้สัมภาษณ์ 5 ท่าน

4. รวบรวมเอกสารและวิเคราะห์ การสัมภาษณ์เชิงลึก

รวบรวมข้อมูลมูลจากภาคเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ แยกแยะ ลดทอน ตัดส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องออกและคัดเลือกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย มาเชื่อมโยงสนับสนุนสังเคราะห์กับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Interview) มาสู่การอภิปรายเชิงพรรณนาต่อมา

5 **สรุปผล** นำเสนอผลการวิจัยและข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

5. สรุปผลการวิจัย

5.1 การกวนข้าวทิพย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พิธีกวนข้าวทิพย์ได้ยึดถือปฏิบัติเป็นประเพณีสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบันในหมู่ของชาวพุทธทั่วไป เพื่อระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเหตุการณ์ที่นางสุชาดาได้กวนข้าวทิพย์ในวันขึ้น 14 ค่ำ แล้วนำไปถวายพระพุทธเจ้าก่อนที่จะตรัสรู้ 1 วัน โดยถือว่ามีผลานิสงส์มาก ด้วยเหตุนี้ชาวพุทธจึงพร้อมใจกันกวนข้าวทิพย์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เทิดทูนพระเกียรติคุณด้วยความกตัญญูกตเวทิตาธรรมข้าวทิพย์มธุปายาสนี้เชื่อกันว่า เมื่อทำครบถ้วนตามพิธีแล้ว จะเป็นสิริมงคลแก่ผู้ทำและผู้บริโภค สมควรที่จะเช่นสรวงเทพารักษ์ ผู้ที่ได้บริโภคข้าวทิพย์แล้ว จะประสบโชคลาภต่างๆ นานา ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ประสพสิ่งที่ปรารถนาในด้านพิธีกรรมเป็นประเพณีที่ทำกันอยู่ๆ ถูตามสะดวก และตามกำลังของชาวบ้าน พิธีสงฆ์ก็จัดทำเพียงวันเดียว โดยชาวบ้านนำเอาสิ่งของเครื่องปรุงมารวมกันที่วัด คงจะหาพราหมณ์ทำพิธีไม่ได้ คงเหลือแต่ใช้สาวพรหมจารีก็พิธีถือน้ำคัมภีร์จากหญิงสาวที่ยังไม่มีระดู นุ่งขาว ห่มขาว รับสมาทานศีลแปด ถือปฏิบัติตามองค์ศีลอย่างมั่นคง แม้ที่พักก็จัดให้อยู่ส่วนหนึ่ง และจะต้องอยู่ร่วมพิธีตั้งแต่เป็นคนเริ่มกวนข้าวทิพย์จนถึงพิธีถวายข้าวทิพย์แด่พระสงฆ์ในตอนเช้าด้วยจึงจะหมดหน้าที่ เหตุที่ต้องใช้สาวพรหมจารีใน

การประกอบพิธี ด้วยต้องการความบริสุทธิ์ทั้ง กาย วาจา และใจ เพื่อส่งเสริมให้ท่านมีผลเลิศ การกวนข้าวทิพย์ทำให้คนรู้จักทำบุญและอันสงสการทำบุญทำให้ผู้ทำมีความสุข มีความเสียสละและอดทน ผู้ใหญ่ประพฤติเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกหลาน คนในชุมชนมีความรักสามัคคีกัน ได้คำจูนพระพุทธรูปศาสนา ทำให้เกิดความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและสังคมอื่น ๆ เมื่อคนดีทำให้สังคมมีความสุข (นายแจ่ม ดีประวัติเปรียญ, 2500)

วัตถุดิบที่กวน ได้แก่ น้ำนมโคสด (ปัจจุบันใช้นมข้นหวานแทน) น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ชะเอมเทศ น้ำตาลกรวด น้ำตาลหม้อ ข้าวตอก ข้าวเม่า ธัญพืชต่าง ๆ ที่คั่วสุก ถั่ว งา ลูกเดือย เมล็ดแตง เผือก มัน เมล็ดบัว มะพร้าวแก่ มะพร้าวอ่อน ผลไม้สด ผลไม้แห้ง เช่น มะม่วง กัลยาร ทุเรียน ละมุด ลำไย ส้ม ขนุน เป็นต้น ทั้งนี้แล้วแต่ความเหมาะสมเท่าที่จะหาได้หรือปรับปรุงให้มีรสชาติ หอมหวานอร่อย ตามความต้องการของผู้กวนในแต่ละท้องถิ่น บางท้องถิ่นอาจใช้ผลไม้ชนิดต่างๆ ที่มี การจัดเตรียมการในพิธีกวนข้าวทิพย์ ต้องจัดเตรียมสิ่งสำคัญ ดังนี้

ต้องปลูกโรงพิธีขึ้น 1 หลัง ให้กว้างใหญ่พอสมควร เพื่อตั้งโต๊ะบูชาพระพุทธรูป อาสน์สงฆ์ โต๊ะบูชาเทวรูป และที่ซึ่งผู้เข้าร่วมพิธี คือ พรหมณ์ โหระ (ผู้ที่มีความรู้ในพิธีกรรมอย่างดี) เทพยดา นางฟ้า นางสุชาดา สาวพรหมจารี และทายก ทายิกา ฯลฯ นั่งฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ และก่อเตาตั้งกะทะกวนภายในโรงพิธี จัดหาฟืนสำหรับกวนกะทะละ 3 เล่ม จัดหาฟืนให้เพียงพอและตากให้แห้งสนิท โรงพิธีหาสีขาว เครื่องประดับตกแต่งควรใช้เครื่องขาว ตั้งราชวัฏ ฉัตร ธง ผูกต้นกล้วย อ้อย ทั้ง 4 มุม หรือครบ 8 ทิศยิ่งดี แล้วยกศาลเพิงตาขึ้นไว้ในทิศที่เป็นศรีของวัน คือ ทิศที่เทวดาสถิตในวันกวน ตั้งเครื่องสังเวย คือ หัวหมู ไก่ต้ม เป็ด ไข่ ขนมหอมแดง ขนมหอมขาว มะพร้าวอ่อน กล้วย และมีการจัดที่นั่ง การให้โหระ นั่ง 1 ที่ และจัดให้เทวดาและนางฟ้านั่งเรียงแถวหน้ากระดานแถวที่ 1 จัดให้ท้าวมหาพรหมกับพระอินทร์นั่งข้างหน้า แถวที่ 2 มหาราชทั้งสี่ แถวที่ 3 นางฟ้า แถวที่ 4 นางสุชาดา นั่งข้างหน้าสาวพรหมจารี จัดเตรียมตะลอมพอก หรือยอดเทวดา 6 ยอด ที่สมมติว่าเป็นท้าวมหาพรหม พระอินทร์ (ท้าวสักกะ) ท้าวธตรัฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ ท้าวเวสวัณ มงกุฏนางฟ้า 4 และมงกุฎสวมศีรษะสาวพรหมจารี ใช้มงคลด้ายแบบมงคล ตัดจุก หรือใช้ดอกมะลิร้อยให้เป็นวงกลม เรียก มงคลดอกไม้ ให้ครบจำนวนเตาละ 2 คน

การกวนข้าวทิพย์มีร่องรอยปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอาหารที่ไม่มีเนื้อสัตว์เจือปนมีกรรมวิธีการในการหุง มีส่วนผสมมีน้ำมันเป็นหลักเป็นอาหารที่นิยมรับประทานกันในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้เสวยอาหารที่เรียกว่าข้าวมธุปายาส หรือข้าวทิพย์ที่สมัยปัจจุบันเรียกทำให้พระองค์ได้ตรัสรู้ ดังนั้นสมัยปัจจุบันนี้เมื่อจะทำพิธีกวนข้าวทิพย์จึงต้องอ้างอิงเรื่องนางสุชาดาเป็นเจ้าตำหรับคนแรกที่ได้นำข้าวทิพย์ไปถวายพระมหาบุรุษ มีหลักฐานปรากฏชัดในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ทรงให้มีพระราชพิธีกวนข้าวทิพย์ในพระราชวัง โดยมีพระน้องนางเธอ พระเจ้าลูกเธอเป็นสาวพรหมจรรย์ในการกวน (ที.ม. (ไทย) 10/197/146-147)

การกวนข้าวทิพย์เชื่อว่าเกิดจากนางสุชาดากวนข้าวมธุปายาสหรือข้าวทิพย์ถวายพระพุทธเจ้า ซึ่งนางสุชาดานับถือศาสนาพรหมณ์มาก่อน จึงกล่าวได้ว่าเราได้รับอิทธิพลการปรุง

ข้าวทิพย์มาจากพราหมณ์ ประเพณีการกวนข้าวทิพย์ในประเทศไทยมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เชื่อกันว่า ข้าวทิพย์เป็นอาหารพิเศษเหมือนกับอาหารทิพย์ของเทวดา เมื่อได้รับประทานแล้วจะทำให้สุขภาพ แข็งแรงหายจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ดังนั้น เมื่อได้ถวายข้าวทิพย์แก่พระสงฆ์จึงมีอันสงส์มาก เพราะเป็นทานพิเศษ มีความตั้งใจมาก และตระเตรียมมาก ประเพณีทำบุญกวนข้าวทิพย์ทำให้ได้รับความสุขใจ ทำให้คนรู้จักเห็นอกเห็นใจกัน และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันกัน มีความอดทนและความสามัคคี ด้านวิถีชีวิต พบว่า บุญกวนข้าวทิพย์สามารถเปลี่ยนความขัดแย้งกันให้เกิดความสามัคคีกันได้ ดังนั้น ประเพณีที่ดังมาจึงช่วยเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ทำให้เกิดความรักกันฉันพี่น้อง และเป็นญาติธรรมกัน ได้เสียสละประโยชน์ตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ด้านคุณค่า พบว่า บุญกวนข้าวทิพย์ทำให้คนรู้จักทำบุญและอันสงส์การทำบุญ ทำให้ผู้ทำมีความสุข มีความเสียสละและอดทน ผู้ใหญ่ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกหลาน คนในชุมชนมีความรักสามัคคีกัน ได้คำจุนพระพุทธรศาสนา ทำให้เกิดความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและสังคมอื่น ๆ เมื่อคนดีก็ทำให้เป็นสังคมมีความสุข (สมเด็จพระปรมามุนีฯ, 2536)

5.2 รูปแบบพิธีกรรมการกวนข้าวทิพย์ในสังคมไทย

การกวนข้าวทิพย์เป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่มีมาแต่โบราณ จากการศึกษาเอกสาร เช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน ศิลาจารึกวัดพระเชตุพน ได้รับความตรงกันว่า เป็นพิธีของพราหมณ์ เมื่อพิธีเป็นที่ยอมรับกันในมวลพุทธศาสนิกชนว่าไม่ขัดกับพิธีทางพุทธศาสนาแล้ว จึงได้กวนข้าวทิพย์ถวายพระสงฆ์ผู้เป็นเนืองนาบุญอันประเสริฐแทนพราหมณ์ พิธีของพราหมณ์จึงได้สอดแทรกปะปนอยู่ในพุทธศาสนา ตามศิลาจารึกวัดพระเชตุพนนั้นกล่าวถึงการหุงข้าวอันศักดิ์สิทธิ์บูชาเทวดาของชาวรามัญกล่าวว่า เป็นข้าวทิพย์ ซึ่งพราหมณ์ได้หุงมาก่อน แต่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไม่ได้ กล่าวถึงการกวนข้าวทิพย์ไว้เลยมีแต่การหุงข้าวมธุปายาสเท่านั้นเมื่อตกมาเป็นพิธีของไทยแล้วก็มีกาเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้เหมาะสมแก่กาลเทศะและรสนิยมของคนไทย ข้าวทิพย์นี้เห็นจะเนื่องมาจากข้าวมธุปายาสของพราหมณ์ แต่การหุงข้าวมธุปายาสนั้นไม่มีการกำหนดเวลาแน่นอน เช่น ตามพระพุทธประวัติ นางสุชาดาหุงไปถวายพระพุทธเจ้าในวันเพ็ญเดือนหก แม้ว่าในอรรถกถาบทก็กล่าวถึงข้าวมธุปายาสไว้หลายเรื่อง เช่น มีการเศรษฐี พ่อครัวของนางวิสาขา บริโภคข้าวมธุปายาสมีน้ำน้อยและในมังคลัตถทีปนี กล่าวถึงเศรษฐีขี้เหนียวหุงข้าวมธุปายาสบริโภคเอง ก็ไม่ได้ระบุไว้ชัดเจนว่าหุงรับประทานเมื่อไร แต่ข้าวมธุปายาสของพราหมณ์ก็ไม่มีสิ่งของที่ใช้ในการกวนมากมายเหมือนข้าวทิพย์ของเรา ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน กล่าวถึงพิธีสารทว่า เป็นพระราชพิธีอย่างหนึ่ง ซึ่งกวนในเดือน 10 เหมือนกัน สรุปได้ว่าข้าวทิพย์ของเรานี้ ก็เป็นอย่างไทยสำหรับคนไทยกินอร่อยเป็นแต่เพียงนำชื่อของเก่ามาใช้เท่านั้น (อรุณดิษฐ์ วิริยะบุญณะ, 2506)

พิธีกวนข้าวทิพย์ เริ่มต้นด้วยพิธีพราหมณ์ ตั้งบายศรีบวงสรวงเทพยดาเครื่องประกอบในการตั้งบายศรี มีไตรจักร 1 ชุด และลาดใส่อาหารมีข้าว ไข่ ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว และผลไม้ พราหมณ์สวดชุมนุมเทวดา แล้วเริ่มพิธีกวนข้าวทิพย์ โดยการนำเอาข้าวที่ยังเป็นน้ำนม (ข้าวที่เพิ่งออกรวงใหม่ ที่เมล็ดยังเป็นแฉ่ง นำมาเอาเปลือกออก) สิ่งของเครื่องปรุงข้าวทิพย์ คือ มงคล 9 สิ่ง

ได้แก่ นม เนย ถั่ว งา น้ำอ้อย น้ำตาล น้ำผึ้ง และผลไม้ต่างๆ ใส่รวมกันลงไป แล้วกวนให้ข้าวสุกจนเหนียว การกวนข้าวทิพย์นี้จะต้องใช้สาวพรหมจารี นุ่งขาวห่มขาวอย่างน้อย 4 คน เป็นผู้กวน ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ทายก ทายิกา จะช่วยกันปั้นข้าวทิพย์เป็นก้อนๆ ถวายแด่พระภิกษุภายในวัด และจัดแบ่งไปถวายพระภิกษุตามวัดต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ที่เหลือแจกจ่ายให้แก่ประชาชนที่ไปร่วมทำบุญในวันนั้น เพื่อเป็นการให้ทาน (ส. ธรรมภักดี, 2511)

ประเพณีกวนข้าวทิพย์แม้จะเป็นพิธีการของพราหมณ์แต่ก็นำมาประยุกต์กับวิถีพุทธได้อย่างลงตัวสามารถเสริมศรัทธา การเสียสละ ความสามัคคีในชุมชนได้อย่างดี จึงเห็นควรที่คนรุ่นหลังจะช่วยกันหนุนเสริม ให้มรดกแห่งปัญญาธรรมนี้ควรอยู่สืบไป

ข้าวมธุปายาส (ข้าวสุกหุงด้วยนมโคจืดด้วยน้ำผึ้ง) ก่อนพุทธกาล เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะราชกุมาร ได้เสด็จออกทรงผนวช ได้เสวยข้าวทิพย์ของนางสาวสุชาดา บุตรีมหาเศรษฐีแห่งบ้านเสนานิคม ก่อนแต่งงานได้ไปพบกับเทวดาที่ต้นไทรว่า ขอให้แต่งงานกับชายที่มีสกุลและฐานะเสมอกัน และได้บุตรคนแรกเป็นชาย ต่อมานางก็สมปรารถนา จึงได้จัดแจงรีดน้ำนมจากแม่โค การรีดนมจากแม่โควันนั้นรีดง่ายเกินคาด แม้ว่าลูกโคไม่ได้กินนมในวันนั้น เมื่อนำภาชนะเข้าไปรอง กลับมีน้ำนมไหลออกมาเอง นางสุชาดาจึงจัดแจงปรุงข้าวมธุปายาสไปแกงขึ้นที่ต้นไทร นางสุชาดาได้พบพระมหาบุรุษคิดว่าเห็นเทวดา จึงทำพิธีแกงถวายภัตตาหารมื้อแรกที่พระองค์เสวย ข้าวมธุปายาส (ข้าวทิพย์) แล้วตรัสรู้

ในวันนั้นพระมหาบุรุษกลับจากเที่ยววิขาจารแต่เช้าได้ประทับอยู่ ณ โคนต้นไทรนั้น นางสุชาดาพบเข้าสำคัญว่าเป็นเทวดา จึงได้นำข้าวมธุปายาสเข้าไปถวาย เมื่อพระองค์ได้รับแล้วก็เสด็จขึ้นทำข้าวมธุปายาสหรือข้าวทิพย์นั้นได้ 49 ก้อน เสวยเสร็จแล้วทรงลอยถาดทองเสียในแม่น้ำ ทรงรับัญชา 8 ก่า จากโศตถิยพราหมณ์ แล้วเสด็จขึ้นโพธิมณฑลประทับที่ใต้ต้นโพธิพฤกษ์ ได้บรรลुพระสัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธเจ้า ในวันเพ็ญวิสาขบูชา มี ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ บริเวณโพธิมณฑลนั้นเป็นเวลา 7 วัน คือพุทธคยาในประเทศอินเดีย

ข้าวทิพย์นี้ เนื่องมาจากข้าวมธุปายาสของพราหมณ์หุงรับประทานกันไม่มีกำหนดแน่นอน เช่น นางสุชาดาหุงไปถวายพระพุทธรูปในวันวิสาขะ เดือน 6 แม้ในอรรถกถาธรรมบทก็กล่าวถึงข้าวมธุปายาสไว้หลายเรื่อง เช่น มิคเรเศรษฐี พ่อสามีของนางวิสาขา บริโภคข้าวมธุปายาสอันมีน้ำน้อย และในมัลลัตถกปิณีได้กล่าวถึงเศรษฐีขึ้นเหนียวหุงข้าวมธุปายาสบริโภคเองก็ไม่ ได้ระบุไว้ชัดเจนว่าหุงรับประทานเมื่อไหร่ แต่ข้าวมธุปายาสของพราหมณ์ก็ไม่มีสิ่งของที่ใช้ในการกวนมากมายเหมือนข้าวทิพย์ของบ้านเรา ข้าวทิพย์เราถือกันว่าเป็นอาหารที่มีรสอร่อยคล้ายของทิพย์ (เทวดา) เมื่อกวนเสร็จแล้วก็แจกจ่ายกันบริโภคเพื่อระงับโรคภัยไข้เจ็บในร่างกายเพราะ ก่อนรักษาและนำทิพโอาสมาเจือลงในสิ่งของที่จะกวน กับอาราธนาพระสงฆ์ให้ตั้งเมตตาจิตเจริญพระพุทธรูป เพื่อให้เกิดสิริสวัสดิมงคลแก่ผู้รับประทานข้าวทิพย์ จึงถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ด้วยอำนาจพระปริตรและเทวานุภาพ (สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโรส, 2536)

ประเพณีกวนข้าวทิพย์จะสำเร็จได้ต้องอาศัยความศรัทธาความเชื่อที่ยังมีอยู่ของประชาชนทั่วไป และผู้นำในชุมชนที่จะร่วมมือกันอนุรักษ์ประเพณีนี้ไว้ เพราะต้องใช้ความร่วมมือร่วมใจของประชาชนจำนวนมาก ในการเตรียมการ การจัดหาอุปกรณ์ในการกวน แรงงานในการกวน และการเตรียมการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงินที่ใช้ในการจัดซื้อจัดหาสิ่งของต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุผลข้างต้นในปัจจุบันบางวัด บางท้องที่จึงเลิกประเพณีกวนข้าวทิพย์นี้ไป เพราะขาดความพร้อมในเรื่องต่างๆ จากคติศรัทธาความเชื่อของชาวพุทธในประเทศไทยได้ขนานนาม“ข้าวมธุปายาส” ว่าเป็น “ข้าวกระยาทิพย์” หรือ “ข้าวทิพย์”

5.3 วิเคราะห์รูปแบบการกวนข้าวทิพย์ของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยที่บูรณาการด้วยการกวนข้าวทิพย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

กวนข้าวทิพย์ในสังคมไทย เป็นการสร้างความสามัคคีในกลุ่มชนในอันที่จะร่วมกันนำเอาวัสดุข้าว ของต่างๆ มาร่วมทำบุญ เมื่อเสร็จและถวายเป็นพุทธบูชาแก่แบ่งปันกันไปรับประทานเพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นการรักษาประเพณี และมีความเชื่อถือ อย่างมั่นคง เป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งแฝงด้วยจริยธรรมและคตินิยมอยู่มาก ที่สมควรนำมากล่าวถึงคือ ความพร้อมเพรียงของ ชาวบ้านทั้งที่ ทำนา และไม่ได้ทำนาถึงเวลาก็มาร่วมจัดทำและ ช่วยเหลือโดยยึดถือ ความสามัคคีเป็นหลัก

สังคมคือกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ด้วยกันในบริเวณใดบริเวณหนึ่ง มีความรู้สึกผูกพันร่วมมือกันในการถ่ายทอด ประเพณี วัฒนธรรม ความคิด และความเชื่อให้แก่สมาชิกในสังคม เป็นการกำหนดบทบาทหน้าที่ของ สมาชิกในสังคมให้ปฏิบัติอย่างเป็นระเบียบแบบแผน และมีประสิทธิภาพ การกวนข้าวทิพย์ต้องมีความชำนาญ อีกทั้งใช้ความอดทนอย่างสูงต่อความร้อนและควันจากเตาไฟ ในขั้นตอนการกวนต้องอาศัยทั้งความอดทน ความพร้อมเพรียง และความชำนาญ บรรยากาศของการร่วมมือกวนข้าวทิพย์ ในช่วงเย็นและช่วงค่ำ เป็นไปอย่างสนุกสนาน เพราะมีชาวบ้านและประชาชนทั่วไปผู้มีจิตศรัทธาเป็นจำนวนมากต่างร่วมช่วยกันกวนกันอย่างครั้นเคร่ง แต่พอตักกวนข้าวทิพย์มีความ หนืดเพิ่มขึ้น กวนยากขึ้นจำเป็นต้องใช้พละกำลังเพื่อกวนอย่างต่อเนื่อง แต่คนช่วยกวนกลับน้อยลง เนื่องด้วยบริบททางสังคมที่เปลี่ยนอาชีพทำนา และเกษตรกรรมไม่ได้เป็นอาชีพหลักเช่นในอดีต ผู้ชายส่วนใหญ่จึงออกไปทำงานนอกบ้าน แรงงานผู้ชายซึ่งเป็นแรงงานหลักในการกวนข้าวทิพย์จึงลดน้อยลง และด้วยภาระหน้าที่ในการทำงานของชาวบ้านส่วนใหญ่ จึงไม่สามารถมาช่วยงานได้อย่างเต็มที่ ที่การกวนข้าวทิพย์ในจำนวนมาก จึงทำได้ยาก ปัจจุบันจึงกวนจำนวน 9 กระทะ เมื่อขาดแคลนแรงงาน ในปัจจุบันจึงจำเป็นต้องใช้แรงงานจากทหารเพื่อมาช่วยกวน เมื่อกวนเสร็จจะต้องตักใส่ถาด เพื่อเกลี่ยให้บางๆ เสมอกันประมาณสองร้อยกว่าถาด รอให้เย็นจึงสามารถตักได้ ทุกขั้นตอนจะต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้าน และประชาชนทั่วไปไปตามความเหมาะสม การจัดงานพิธีกวนข้าวทิพย์ ในแต่ละครั้งนับเป็นงานใหญ่ที่ต้องใช้ปัจจัยมาก ต้องจัดกันเป็นทีม และทุกคนก็มีส่วนร่วมในกิจกรรม พิธีกวนข้าวทิพย์ การเตรียมการจึงต้องอาศัยความพร้อมเพรียงกัน ดังนั้นการทำงานให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีจะต้องอาศัยความศรัทธา และความร่วมมือร่วมใจจากชาวบ้านเป็นอย่างมาก เป็นการระดมความร่วมมือกันและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นภาพสะท้อนการร่วมแรง

ร่วมใจในแต่ละขั้นตอน แสดงให้เห็นถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อันจะก่อให้เกิดความสามัคคีขึ้นในสังคม

การรับความร่วมมือจากบุคคล และหน่วยงานต่างๆ ทำให้งานพิธีกวนข้าวทิพย์ ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง ประสบความสำเร็จด้วยดี ในขั้นตอนการดำเนินงานก่อให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างองค์กร ชุมชน และบุคคล มีการแลกเปลี่ยนและรวมกลุ่มนำไปสู่พลังแห่งความร่วมมือ เป็นการสร้างเครือข่ายทางสังคมแบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยมีการทำกิจกรรมร่วมกัน การสร้างเครือข่ายทางสังคม เพื่อประสานความร่วมมือระหว่างกลุ่มบุคคล ชุมชน หน่วยงานของรัฐ และเอกชนก่อให้เกิดความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การจัดงานพิธีกวนข้าวทิพย์ ในวันวิสาขบูชา ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง ถือเป็นการสร้างเครือข่ายความร่วมมืออันดีระหว่างหน่วยงานของรัฐ คือ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม กรมการศาสนา การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้มีการรวมกลุ่มประสานความร่วมมือ จุดประสงค์เพื่อร่วมจัดงานพิธีการกวนข้าวทิพย์ ในงานวันวิสาขบูชา ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวงเป็นประจำทุกปี แต่ละภาคส่วน มีส่วนร่วมในการจัดเตรียมงานพิธี และประชาสัมพันธ์เผยแพร่ความรู้ให้แก่สาธารณชน พร้อมทั้งประสานงานกับหน่วยงาน ประชาชน กลุ่มองค์กรต่างๆ เป็นการสร้างเครือข่ายความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อให้บรรลุนโยบายของรัฐ เป็นการสนับสนุน สืบสานงานพิธีการกวนข้าวทิพย์ ในวันวิสาขบูชา ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง

6. ข้อเสนอแนะ

ก. ข้อเสนอทั่วไป

1. พิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนาควรให้มีการจัดพิมพ์หนังสือเพื่อเผยแพร่ให้ชนรุ่นหลังได้เรียนรู้อย่างแพร่หลาย
2. กำหนดพิธีกรรมการกวนข้าวทิพย์ในสมัยพุทธกาลควรให้เยาวชน และประชาชนคนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้ประวัติของการกวนข้าวทิพย์ให้แพร่หลายสืบต่อไป

ข. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. การศึกษาวิเคราะห์การกวนข้าวทิพย์ในมุมมองของคนรุ่นใหม่
2. การศึกษาบทบาทของกลุ่มเยาวชนในการฟื้นฟูประเพณีการกวนข้าวทิพย์ในสังคมไทย

ค. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

แนะนำให้รัฐบาล เป็นวาระของมหาเถรสมาคมให้รัฐบาลสนับสนุนให้เป็นภาคราชการ จะได้มีการกวนข้าวทิพย์เป็นพิธี ให้เป็นสิ่งที่ดีที่สังคม

บรรณานุกรม

- กุลวดี โจรณีไพศาลกิจ. (2523). “การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนามาตรฐานความสะอาดและบรรจุภัณฑ์“ขนมกระยาสารท”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนรินทร์.
- เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐสุริยวงศ์. (2513). พระประวัติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง. ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.
- นายแจ่ม ดีประวัติเปรียญ. (2500). ตำราทวนข้าวทิพย์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- ปิยะวัน เพชรหมี่. (2556). การพัฒนาขนมกระยาสารทสินค้าของฝากของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนนางิ้วอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์เพื่อรองรับเข้าสู่ประชาคมอาเซียน. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ.ปยุตฺโต). (2551). พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9). (2533). ทาง 7 สาย. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดการพิมพ์,
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2554). พิธีกรรมข้าวทิพย์ในเถรวาท. กรุงเทพฯ: พิมพ์สวย จำกัด
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). คู่มือดับทุกข์ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. (2536). พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ: เลียงเชียงจงเจริญ.
- สุมาลัย กาลวิบูลย์. (2528). การศึกษาเปรียบเทียบประเพณีสารท เดือนสิบกับแนวคิดเรื่องกรรม และการอุทิศส่วนกุศลในพุทธศาสนานิกายเถรวาท. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ส. ธรรมภักดี. (2511). ประเพณีไทย ฉบับพระราชมหาราชครู. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ลูกส.ธรรมภักดี.
- อรุณดิษฐ์ วิริยะบุญณะ. (2506). ประเพณีไทยฉบับพระมหาราชครู. กรุงเทพฯ: ประจักษ์การพิมพ์.